

# ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МОДЕЛІ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

**Т.І.НАУМЕНКО**

**Україна, м. Київ, Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій та систем НАН та МОНМС України**

Наша країна намагається орієнтуватися у своєму розвитку на Європу. В освіті відбуваються суттєві зміни: вища освіта залучається до Болонської системи, школи обмінюються творчими групами учнів із школами зарубіжжя. А що відбувається на ниві дошкілля? Із задоволенням можна констатувати, що до проблеми розвитку і виховання дітей дошкільного віку у Європі ставляться серйозно, із посиленою увагою. Наприклад, за ініціативою ЮНЕСКО у вересні 2010 р. у Москві проходила Всесвітня конференція з виховання та освіти дітей молодшого віку. За визначенням ЮНЕСКО молодший вік – це вік дитини від народження до шести років, у нашій країні ми поділяємо його на ранній та дошкільний вікові періоди. Основні ідеї конференції були викладені у концептуальному документі «Створення багатства націй».

Велике значення в цьому документі приділено дітям раннього віку, їхньому розвитку, сенситивним періодам, можливостям та особливостям виховання. Цей вік визначається як сенситивний період, що характеризується швидкими змінами у фізичному, когнітивному, мовленнєвому, соціальному та емоційному розвитку. Значний і вирішальний розвиток мозку відбувається до досягнення дитиною семирічного віку, особливо у перші три роки життя, коли формуються основні нейронні зв'язки. Те, що відбувається в ранньому віці, визначає стан здоров'я, схильність до навчання, особливості поведінки людини, які можуть зберегтися до кінця життя (Martin та ін., 2000 p.; Malenka та ін., 1999 p.; Hensch, 2005 p.; Mustard, 2002 p.) [1]. Важливо знати, що розвиток дитини в ранньому віці має дуже стійкий результат.

При наявності позитивного досвіду у дитини закладається дієва основа для подальшого успішного розвитку та навчання. Варто зауважити, що діти раннього віку дуже вразливі: поганий догляд, недоїдання, відсутність уваги і насильство негативно впливають на малюка і травмують його, часто непоправно.

Важливість раннього періоду дитинства все більше усвідомлюється в глобальному масштабі. У документах ЮНЕСКО зазначається, що багато країн не вживають необхідних заходів у сфері політики для забезпечення виховання та освіти дітей у віці до трьох років. Лише в небагатьох країнах створено національні належні умови. Вважаю, що серед цих країн перебуває й Україна, у якій є давні традиції виховання дітей раннього віку. Про це свідчать наявність відповідних вікових груп у дошкільних закладах, програм виховання дітей цього віку, численних методичних матеріалів, написаних ученими і методистами для практичних працівників. Наразі змінюється соціальне та інформаційне середовище, педагогічні погляди на можливості освіти взагалі, а в дитячому періоді — зокрема. Тому особливо важливо продумати, які акценти слід робити у вихованні та освіті сучасних українських дітей раннього віку. Більшість вітчизняних учених (психологів, педагогів) дотримується думки, що ранній вік — це період життя від одного до трьох років. У цьому віці дитина активно розвивається завдяки створенню сприятливих умов розвитку.

У тому разі, якщо дорослі мудро ставляться до організації освітньо-інформаційного простору, у дітей своєчасно розвиваються психічні процеси. Зокрема, *на першому році життя* основними умовами розвитку вважаю створення позитивної емоційної атмосфери та достатнє конструктивне спілкування з дитиною. *На другому році* розумовий розвиток загалом відбувається у предметній діяльності, під час якої дитина вчиться робити перші узагальнення, перенесення дій, вирізняти якості предметів тощо. *На третьому році* визначальним є розвиток мовлення, ознайомлення дитини зі знаковою системою рідної мови. Відомо, що мислення і мовлення пов'язані між собою. Якщо враховувати окреслені особливості розвитку дітей раннього віку, то можна створити адекватне інформаційне поле.

Із метою наукового аналізу розвитку мислення дітей від одного до трьох років життя пропоную відповідні психолого-педагогічні моделі.

В основі створення моделей покладено певні наукові ідеї, а саме:

1. Дитина не народжується з готовими здібностями до мислення. Мислительні процеси, які проявляються в різних видах дитячої діяльності, відображають різні етапи її розумового розвитку. Цей розвиток не є саморозвитком, тобто процесом розумового визрівання певних задатків. Соціальне середовище стимулює розвиток дитини, а дитина виконує активну роль у пізнанні світу. За Г. Костюком, розвиток мислення дітей значно прискорюється, коли він відбувається в умовах цілеспрямованого і правильно здійснюваного втручання дорослих у цей процес.

2. Результат будь-яких мислительних дій — отримання нових знань (Л. Венгер, В. Мухіна). Залежно від виду мислення, вони мають різну модифікацію (образи, наочні моделі, поняття).

3. У ранньому та дошкільному дитинстві людина проходить етапи розвитку мислення від наочно-дійового до образного, а далі — до елементарного логічного мислення. Кожен етап є важливим для подальшого розвитку і кожен вид мислення не зникає під час переходу на новий рівень і не виникає раптово одразу ж після закінчення чергового етапу.

4. Кожен віковий період характеризується певними надбаннями. Важливим досягненням *раннього віку* є поява знакової функції мислення, яка передбачає вміння дитини мислити узагальнено. «Умение обобщать воспринимаемые факты и явления служат показателем высокого уровня развития аналитико-синтетической деятельности мышления» [2].

5. Визначальним фактором розвитку мислення дітей є мовлення.

«Речь - одно из мощных средств для развития мышления, не связанного непосредственно с ситуацией» [3]. І далі: «Овладение речью приводит к перестройке всей структуры сознания» [4]. К. Ушинський дійшов до висновку, що рідне слово — основа будь-якого розумового розвитку і скарбниця всіх знань. Подальші наукові дослідження довели, що мова та мислення розвиваються одночасно як дві сторони. Доведено, що «критичним» (або сенситивним) періодом розвитку мовлення є перші три роки життя [5].

6. За Л. Виготським, у дитини раннього віку своєрідне відношення до оточуючої дійсності, яке має афективний характер сприйняття. «Сознать вообще для ребенка раннего возраста – еще не означает воспринимать и перерабатывать воспринимаемое с помощью внимания, памяти, мышления. Все эти функции еще не дифференцировались, они действуют в сознании целостно, подчиняясь восприятию постольку, поскольку они участвуют в процессе восприятия» [6].

7. У дитини другого року життя сприймання безпосередньо пов'язано з дією, а між сенсорною та моторною функцією виникає єдність. Домінує наочне сприйняття афективного характеру, яке безпосередньо переходить у дію [7].

*Психолого-педагогічні моделі оцінки розумового розвитку дітей раннього віку:*

- Модель *високого рівня* розумового розвитку дітей *другого року життя*: дитина цілісно сприймає оточуючий світ, комплексно пізнає його за допомогою сенсорики, емоцій та мовлення (власного та дорослих). Активно взаємодіє з дорослим, особливо у продуктивній діяльності. Проявляє інтерес до спілкування з однолітками. Демонструє наочне мислення під час конкретної ситуації пізнавального характеру. Самостійно починає використовувати предмети-знаряддя для досягнення поставлених дорослим творчих завдань. Розвиваються мислительні операції – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення – які проявляються у визначенні таких якостей предметів як кількість, колір, величина. Має збагачений (для свого віку) пасивний та активний словник. На заняттях часто активна.

- Модель *середнього рівня* розумового розвитку дитини другого року життя: дитина цілісно сприймає світ, пізнає його за допомогою сенсорики, емоцій та мовлення дорослих. Активно діє з дорослим, якщо є ініціатива з боку дорослого. Інтерес до спілкування з однолітками проявляє епізодично. Наочне мислення проявляється під час конкретної ситуації, особливо в продуктивній діяльності. Використовує предмети-знаряддя тільки з допомогою педагога. Мислительні операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) ще не сформовані, проявляються епізодично. Охоче спілкується з дорослим, в основному на емоційному рівні. На заняттях в основному активна.

- Модель *низького рівня* розумового розвитку дитини другого року життя: цілісно сприймає оточуючий світ, пізнає його в основному на рівні емоцій та хаотичних дій з предметами. Із однолітками спілкуватися не бажає. Спілкування з дорослими зводиться до тілесного контакту або

аутичної поведінки (з незнайомцями). Не проявляє себе у продуктивній діяльності, тому неможливо з'ясувати характеристику мислительних операцій. В основному розумовий розвиток зводиться до маніпулювання предметами та номінальної функції слова. При цьому емоційний розвиток дитини знаходиться в нормі. На заняттях пасивна або не хоче брати в них участь.

- Модель *високого рівня* розумового розвитку дітей *третього року життя*: дитина активно пізнає світ, використовуючи мову. Мова стає основним засобом розвитку мислення. Активно розвиваються мислительні функції, що спостерігається у таких проявах: розвитку понять та узагальнень, їх активному використанні у повсякденному житті, розумінні причинно-наслідкових зв'язків у природних явищах та побуті. Порівнює множини (багато–мало, один-багато). Спостерігаються прояви наочно-образного мислення. Демонструє елементарне передбачення результату власних мислительних дій. Розуміє зміст понять «ціле-частина», вміє їх співставляти. Має різноманітний запас слів для висловлення власної думки, побажання. Добре спілкується як із дорослими, так і з однолітками. На заняттях проявляє пізнавальну активність та пізнавальний інтерес.

- Модель *середнього рівня* розумового розвитку дітей *третього року життя*: мова ще не стала для дитини основним засобом пізнання світу. Продовжує активно пізнавати його в основному за допомогою продуктивної діяльності, емоційного спілкування з дорослим. Результати мислительних операцій проявляються у жестовому мовленні та дії з предметами, практичній діяльності. Частіше ініціатором діяльності є дорослий, з допомогою якого дитина справляється із певним завданням. Не вміє передбачати результат своїх дій. Співставлення понять має несистематичний характер. Добре розуміє мову дорослого, але сама мало застосовує вербальний спосіб. Розвинена в основному пасивна мова під час занять. У комунікативній діяльності є прояви вербального мовлення. Може активно спілкуватись як із дорослими, так і з дітьми.

- Модель *низького рівня* розумового розвитку дітей *третього року життя*: дитина мало спілкується вербально, пізнавальна активність може бути як на високому, так і на середньому рівні. Причиною можуть бути психічні особливості розвитку або педагогічна занедбаність. Оточуючий світ зводиться до спілкування з близькими людьми, вихід за його межі створює стресову ситуацію для дитини. Тому розумовий розвиток у таких дітей характеризується відставанням (як для свого віку). Дитина знаходиться на рівні високого рівня розумового розвитку дітей *другого року життя*.

Запропоновані моделі мають не тільки теоретичне значення, а й можливість практичного застосування. Їх можна використовувати для діагностики розумового розвитку дітей раннього віку науковцями, студентами, магістрами. У дошкільних закладах вони можуть лягти в основу роботи психолога або методиста, особливо при тематичній розробці річного плану закладу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. <http://www.unesco.org/new/ru/world-conference-on-ecce>.
2. Ермолаева Л.И. Формирование обобщений в процессе обучения детей старшего дошкольного возраста операции объединения / Совершенствование умственного воспитания детей дошкольного возраста. - Челябинск, 1984. – С.30.
3. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6-ти т.Т.4/Под ред. Д.Б.Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. - С. 345.
4. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6-ти т.Т.4/Под ред. Д.Б.Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. - С. 357.
5. Кольцова М.М. Ребенок учится говорить. - М.: Просвещение, 1973.
6. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6-ти т.Т.4/Под ред. Д.Б.Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. - С. 343.
7. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6-ти т.Т.4/Под ред. Д.Б.Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. - С. 342, 344.